महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

प्रश्न बैंक

कक्षा–उत्तर मध्यमा द्वितीय खण्ड (कक्षा–12)

2023

विषय–दर्शनम्
(भाग–2)

विषय कोड–1221

महर्षि पतंजलि संस्कृत संस्थान भोपाल

कक्षा—उत्तर मध्यमा द्वितीयखण्ड(कक्षा—12) 2023

विषय—दर्शनम् कोड—1221

(भाग—2)

समयः घण्टा त्रयम पूर्णांकः100

निर्देशः— सर्वे प्रश्नाः समाधेयाः

इकाई—1

1. केषांचित् पंचदशप्रश्नानां उचितविकल्पं निर्धारयत्— अंक—15

(i) अध्याय न्यायोद्याव संहाराश्च सूत्रस्य प्रणेता—

अ. पाणिनिः ब. कात्यायनः स. पतंजलिः द. कणादः

(ii) 'सोऽयं परमो न्याय इति' इति सूत्रं को भाष्यकारः—

अ. वात्स्यायनः ब. पाणिनिः स. पतंजलिः द. कणादः

(iii) प्रमाणौरर्थ परीक्षणं न्यायः इति कथनं कस्य—

अ. वात्स्यायनः ब. पतंजलिः स. कौटिल्यः द. पाणिनिः

(iv) न्यायसूत्रस्य प्रणेता कः—

अ. गोतमः ब. विश्वनाथः स. व्यासः द. श्रीधरः

(v) न्यायभाष्ये न्यायवार्तिकनाम्नी टीकाकारः कः—

अ. भारद्वाज उद्योतकरः ब. भट्टोजी दीक्षित स. कात्यायनः द. कणादः

(vi) न्यायवार्तिक तात्पर्यटीका रचयिता के नामः—

अ. वाचस्पति मिश्रः ब. गोतमः स. पाणिनिः द. पतंजलिः

(vii) न्यायवार्तिकतात्पर्यटीका परिशुद्धि नामक ग्रन्थस्य प्रणेता—

अ. उदयनाचार्यः ब. वाचस्पतिः स. पतंजलि द. कात्यायनः

(viii) नव्यन्याय जनकः कः

अ. गंगेश उपाध्यायः ब. वाचस्पतिः स. वात्स्यायनः द. कौटिल्य

(ix) तत्वचिन्तामणिः टीकाकारः कः—

अ. आचार्य विश्वेश्वरः ब. गंगेश उपाध्यायः स. भर्तृहरिः द. वात्स्यायनः

(x) तत्वचिन्तामणिः अपरं नाम किं—

अ. प्रमाण चिन्तामणि ब. न्यायमणिः स. तर्कमणिः द. तर्कसंग्रहः

(xi) न्यायलीलावती प्रकाश रहस्य को रचनाकारः–

अ. मथुरानाथ वागीशः ब. विश्वेश्वरः स. गंगानाथः द. जगन्नाथ

(xii) तर्कभाषा रचयिता कः

अ. केशव मिश्रः ब. अन्नंभट्टः स. माधवदेवता द. भास्करः

(xiii) न्यायदर्शनं अस्ति–

अ. आस्तिकः ब. नास्तिकः स. पाश्चात्यः द. धार्मिकः

(xiv) न्यायदर्शने सन्ति–

अ. षोडशपदार्थाः ब. अष्टपदार्थाः स. एकादश पदार्थाः द. द्वादशपदार्थाः

(xiv) अभावस्तु द्विद्या–

अ. संसर्गान्योन्याभावः ब. संसर्गद्रव्यभावः स. गुणदोषाभावः द. घटाभावपटाभावः

(xvi) गन्धहेतुः–

अ. पृथिवी ब. आकाशः स. अग्निः द. वायुः

(xvii) शब्दहेतुः–

अ. आकाशः ब. अग्निः स. पृथिवी द. वायुः

(xviii) स्पर्श हेतुः–

अ. वायुः ब. पृथिवी स. आकाशः द. अग्नि

(xix) द्रव्याणि संख्या का–

अ. नव ब. षट् स. चतुः द. अष्टः

(xx) 'देही' कः आशयः–

अ. आत्मा ब. आकाशः स. समयः द. शरीरः

इकाई–2

2. केषांचित् पंचदश कथनानां सत्यं/असत्यं कथनं निर्धारयत–

(i)	अनुयामां अनुमितां व्याप्तिम ज्ञानं कारणं।	असत्य
(ii)	वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिव्यापार उच्यते।	सत्य
(iii)	हेत्वाभासाश्च पंचधा।	सत्य
(iv)	व्योम आकाशः।	सत्य
(v)	कालः समयः।	सत्य
(vi)	मरूद् वायुः।	सत्य
(vii)	तेजो वह्नि।	सत्य
(viii)	क्षितिः पृथिवी।	सत्य
(ix)	आपो जलानि।	सत्य

(x)	पदार्थाः सप्त कीर्तिताः।	सत्य
(xi)	सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं।	सत्य
(xii)	वस्तुवस्तु अतुल्यत्वं।	असत्य
(xiii)	रूपहानिर संबंधो जातिवाधक संग्रहः।	सत्य
(xiv)	अन्यथासिद्धिः अशून्यस्य।	असत्यं
(xv)	शित्यादीनां नवानां तु।	सत्य
(xvi)	क्षित्यादि पंचभूतानि।	सत्यं
(xvii)	रूपद्रवत्व प्रत्यक्ष भोगिनः।	असत्यं
(xviii)	आत्मानोभूत वर्गाश्च विशेष गुण योगिनः।	सत्यं
(xix)	ते च खे आकाशे।	सत्यं
(xx)	जरायुजं मानुषादीनाम्।	सत्यं

इकाई–3 (लघूत्तरीयः प्रश्नाः)

3. केषांचित् पंचलघु प्रश्नानामुंचित उत्तरदेयम् (शब्दसीमा–30) 25

(i) उपमितेः करण व्यापार विवेचनं विवृणुत।

ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो गवयादिकम्।
सादृश्यधीर्गवादीनां या स्पात्सा करण मतम्।।

(ii) लक्षणाशक्य सम्बन्ध स्तात्पर्यानुपततितः इति कारिका खण्ड व्याख्यात–

लक्षणा शक्यसंबन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः।
आसत्तिर्योग्यताकांगातात्पर्यज्ञानमिष्यते।।

(iii) नवं द्रव्याणि विवेचयत?

(iv) कारणं भेदान् विशदयत?

(v) न्यायदर्शन परम्परा परिचयः देयम् ?

(vi) नव्यन्याय दर्शनं परिचयः देयम् ?

(vii) मंगलाचरणस्य का स्तुतिः ?

(viii) अभावनिरूपणं कुरूः ?

(ix) सादृश्य खण्डकस्यं व्याख्या कार्या ?

(x) दिग्दहिनो मनः कः आशयः ?

(xi) नव द्रव्याणि स्पष्टं कुरू ?

(xii) समवायिकरणं कः आशयः ?

(xiii) असमवायिकरणं कः आशयः ?

(xiv) निमित्तिकरणं कः आशय ?

(xv) संयोगश्च विभागश्च व्याख्या कार्या ?

(xvi) कर्माण्यानि पंच कः आशयः ?

(xvii) गुणाश्चतुविंशति संख्या काः? विवेचययत् ?

(xviii) उत्क्षेपणमिति कः आशयः ?

(xix) सत्यनेक समवेतत्वम्' कः आशयः ?

(xx) एक व्यक्तिमात्र वृतिस्तु न जातिः? प्रकाशयत।

(xxi) घटादीनां कपालादौ द्रव्येषु गुण कर्मणोः इति व्याख्या कार्या ?

(xxii) 'संसर्गाभाव' कः आशयः ?
(xxiii) 'घटकाले न घटात्यन्ताभाव शुद्धि' इति विवेचयत?
(xxiv) सप्तानामपि साधर्म्य' इति व्याख्या कार्या ?
(xxv) 'क्षितिगन्ध हेतु नाना रूपमती सता' इति विशदीकरणं कुरूं ?
(xxvi) 'शुक्लनीलादि' भेदेन नाना जातीयं रूपं इति स्पष्टं कुरूं ?
(xxvii) द्विविधं वस्तु स्थिति मात्रं'कः आशयः?
(xxviii) 'पाकज स्पर्शः' पटादौ नास्ति' इति कथनं कः आशयः?
(xxix) सा पृथिवी द्विविधा नित्यानित्य।' व्याख्यात?
(xxx) अणुलक्षणा परमाणु रूपा पृथिवी नित्या। कः आशयः?

इकाई–4

4- केषांचित पंचदीर्घ प्रश्नानामुचित उत्तरं देयम् (शब्द सीमा–50) 25

(i) व्याख्याकार्या–

प्राणादिस्तु महावायुपर्यन्तो विषयो मतः।
आकाशस्य तु विज्ञेयः वैशेषिको गुणः।।

(ii) तत्र विशेषान्तरापेक्षा' इति व्याख्या कार्या ?
(iii) द्रव्यादि षट्कान्योन्याभाववत्वम्' इति विशदीकरणं कुरू?
(iv) पृथिवी तत्व निरूपणं कुरू ?
(v) जल तत्व निरूपणं कुरू ?
(vi) तेजो तत्व निरूपणं कुरू ?
(vii) वायुतत्व निरूपणं कुरू ?
(viii) आकाशतत्व निरूपणं कुरू ?
(ix) प्रत्यक्षं कः आशयः ?
(x) अनुमितौ व्याप्ति ज्ञानस्य ? व्याख्या कार्या ?
(xi) सादृश्य ज्ञानस्य शाब्देबोधे' इति कः आशयः ?
(xii) पदज्ञानस्य स्मृतावनुभवस्य' इति विशदयत ?
(xiii) 'परामर्शजन्य ज्ञान मनुमितिः' इति प्रकाशयत ?
(xiv) 'व्याप्ति ज्ञानकरणकं ज्ञानमनुमिति' कः आशय ?
(xv) 'शब्दोऽपि च श्रुतेः' इति विवेचनीयम् ?
(xvi) 'रूपान्यचक्षुषो योग्यं कः आशयः ?
(xvii) द्रव्याध्यक्षे त्वचो योगो मनसा ज्ञानकरणं इति कः आशयः ?
(xviii) द्रव्येषु समवेतानां तथा तत्सम वायतः इति व्याख्या कार्या ?
(xix) अलौकिकस्तु व्यापार स्त्रिविधः इति विवेचनीयम् ?
(xx) 'यत्र धूमो तत्र अग्निः' इति विशदयत ?
(xxi) 'हेत्वाभास' निरूपणीयम् ?
(xxii) पदज्ञानं तु करणं द्वार तत्र पदार्थ धीः इति व्याख्या कार्या ?
(xxiii) शाब्दबोधः फलं तत्र शक्तिधीः सहकारिणी कः आशयः ?
(xxiv) साक्षात्कारे सुखदीनां करणं मन उच्यते' कः आशयः ?
(xxv) व्याप्यस्य पक्षवृत्तित्वधीः परामर्श उच्ययें इति व्याख्या कार्या ?

(xxvi) उत्क्षेपणं किं ?
(xxvii) अपक्षेपणं किं ?
(xxviii) आंकुचनं किं ?
(xxix) प्रसारणं किम् ?
(xxx) गमनं किम् ?
(xxxi) भ्रमण किम् ?
(xxxii) रेचनं किम् ?
(xxxiii) शब्दः किम् ?
(xxxiv) रसः किम् ?
(xxxv) रूपं किम् ?
(xxxvi) गन्धः किम् ?
(xxxvii) स्पर्शः किम्
(xxxviii) बुद्धितत्व निरूपणीयम् ?
(xxxix) कर्मभागः विवेचनीयम् ?

(xxxxx) योग्यतातत्वसोदाहरण निरूपणीयम्?

इकाई–5 (अतिलघूत्तरीय प्रश्नाः)

5. केषांचित् दशरिक्तस्थनानां पूर्ति कुरूत्– **10**

(i) अतीन्द्रिया विभूनां .... । तु
(ii) कारणगुणपूर्वका रूपादं यो.................. । वक्ष्यन्ते ।
(iii) षडिधस्तु रसस्तत्र गन्धस्तु द्विविधो................ । मतः
(iv) घ्राणजादि प्रभेदेन.................षड्विधं मतम् । प्रत्यक्षं
(v) वाक्येन यो बोधः भवति................शाब्दबोध । सः
(vi) अर्थवादः.................गुणवादः अनुवादः भूतार्थवादः । त्रिविधः
(vii) हेत्वाभासा पंचधा.................विरूद्धः अनेकान्तिकः प्रकरणासमयः कालात्ययादिष्ट । असिद्ध
(viii) गुणाश्चतुर्विंशति................................. । संख्याकाः
(ix) सामान्यं द्विविधं..................... । प्रोक्तं
(x) परभिन्नाः................या जातिः । तु
(xi) लीला ताण्डव .... । पण्डितः
(xii) विघ्नध्वंसस्तु.................... । मंगलस्य
(xiii) षड्विधस्तु.................... । रसः
(xiv) ....मधुरशीतलौ । जले
(xv) नित्या दिग.................. । उच्चते
(xvi) बुद्धिस्तु द्विविधा................. । मता
(xvii) अनुभूतिः स्मृतिश्च................... । स्याद
(xviii) प्रत्यक्षानुभानोपमान शब्दाः................ । प्रमाणानि
(xix) सिद्ध पदस्य................... । वृद्धा

(xx) ज्ञानं संशय.................। कारणम्

इकाई–6 (अतिलघूत्तरीय प्रश्नाः)

6. (अ) कश्चित् षट्विन्दूनां एकोशब्दमुत्तरं – **06**

(i) अनुमानं कति विधम्। (द्विविधम्)
(ii) स्वार्थानुमानं किम् ? (स्वप्रतिपत्तिहेतः)
(iii) तन्तुवेमादिकं किं कारणम् ? (पटस्य)
(iv) आकाशस्य कि विज्ञेयः? (शब्द)
(v) अनुपलब्धिश्चोपलब्धे कः कथ्यते। (अभावः)
(vi) गन्धः किं कारणम् ? (समवायिकरणम्)
(vii) परस्पराकांक्षा किम् ? (प्रकरणम)
(viii) पदज्ञानकरणकं ज्ञानं किम् ? (शब्द बोधः)
(ix) दृश्यते अनेन इति (दर्शनं)
(x) पदार्थबोधक वाक्यानां क्रमः (पराक्रम)

(आ) निम्नलिखित संक्षिप्तेन निरूप्यत– (कोऽपि चत्वारः) 04

1. षडविध प्रत्यक्षं

उत्तर– घ्राणजं, रासनं, चाक्षुष, स्पर्शनं, श्रौत्रं, मानसमिति।

2. घ्राणस्य कः धर्म ?

उत्तर– घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्ध स्वादिरपि स्मृतः।

3. अनुमानप्रमाणमुदाहरणं किम्–

उत्तरा– यत्र धूमस्तत्राग्निरिति।

4. किं प्रत्यक्ष लक्षणम्

उत्तर–साक्षात्कारि प्रमाणकरणं प्रत्यंक्षं।

5. साक्षात्कारिणी प्रभाप्रकाशयत।

उत्तर–साक्षात्कारिणी प्रभा इन्द्रियजाः। सा च द्विधा सविकल्पकनिर्विकल्पक भेदात्।